

"МОЛОДЬ – УКРАЇНІ"
YOUTH to UKRAINE

**(наукові записки молодих учених
Ужгородського державного університету)
(scientific transactions of young scientists
of Uzhgorod State University)
1994**

**Том I
Volume 1**

ЗАКАРПАТСЬКИЙ ЦЕНТР СОЦІАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ДЛЯ МОЛОДІ
УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ СТУДЕНТІВ-ІСТОРИКІВ

"МОЛОДЬ - УКРАЇНІ"

(Наукові записки молодих учених
Ужгородського державного університету)

Том I

Ужгород:
Закарпатський центр
соціальної служби для молоді

1994

Роман А.Офіцинський, аспірант
кафедри історії України

ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА (1910–1960)

Федір Потушняк терпеливо чекав свого часу, золотої осені у своїх садах. І нарешті у них вільно зривати колись заборонені плоди.

Найперше кортить зняти завісу над Потушняковим світоглядом, філософським доробком, про який одна тільки й згадка, що у літературно-критичному нарисі В.Микитася. Отож чи справді „дослідник слабкий там, де він намагається філософськи осмислити ті чи інші народні вірування, а також у філософських статтях, скажімо, „Короткий нарис філософії Підкарпаття“, „Десимізм“ тощо?/27, с.33/.

Щоб отримати конструктивну відповідь, потрібно звернутися до кращих зразків філософського мислення Федора Потушняка (1910 с.Осій на Іршавщині – 1960, Ужгород). Написані в українофобській атмосфері угорського панування на Закарпатті та в період сталінської інквізиції, вони давно могли стати символом, яскравим проявом і карпатоукраїнського менталітету, і елітарної західноєвропейської думки. Але плін років виявився для них надто зигзагоподібним.

Зрештою історичні обставини 40–50-их років нинішнього століття – прокрустове ложе для людини чутливої, творчої. Для Потушняка, філософа-ідеаліста, у країні тотального матеріалізму не було перспективи. Аби вижити після 1945 р. довелося болісно розпрощатися зі своїми „хибними“ стереотипами, забути ранні праці, тамувати „крамольні“ думки...

Федір Потушняк народився і виріс у сім'ї сільських трударів. Його батько часто мандрував по „старому континенту“ і за океан у пошуках заробітку. У 1922–1930 рр. Федір навчався у Берегівській гімназії. Вирішальний вплив на становлення особистості внак мав український дух гімназії і те, що впродовж кількох років класним керівником у нього був визначний український поет Василь Пачовський /29, с.3–4/.

У 1930 р. Ф.Потушняк поступив на філософський факультет Карлового університету в Празі. Посилено студіював латинські, французькі, німецькі, угорські, румунські оригінали і дуже пильно славистику. Після закінчення університету повернувся на Закарпаття. Вчителював у селах Білки і Великий Бичків. Одружився. Згодом служив у війську, співпрацював з „Подкарпатським Обществом Наук“ (1940–1944). Видав декілька прозових і поетичних збірок.

У післявоєнні роки основним заняттям Потушняка стала викладацька праця на історичному факультеті Ужгородського державного університету. Буквально до передодня смерті він працював доцентом кафедри загальної історії, вів курси етнографії та археології, спецкурс із чеської мови.

У Потушняка-філософа можна виокремити два головних періоди творчості. У 1940–1944 рр. на сторінках закарпатських газет і журналів – „Русское слово“, „Неділя“, „Літературна неділя“, „Народна школа“ – він оприлюднив ряд філософських нарисів і досліджень. Не маючи змоги опублікувати написане у післявоєнний час, Ф.Потушняк уклав рукописну книгу „Філософічні статті“ (1945–1960).

У полі зору Федора Потушняка завше перебували дві магістральні теми – історія закарпатоукраїнської філософії з невеликим розширенням інтересом до всеукраїнської (Сковороди) та світової (Сократ, Геракліт) і морально-етична проблематика. В окремих статтях зачіпались і питання соціології („Утопії“, „Соціологія села“) та психології („Психологія снів“).

І. Студії над історією філософії

Коли на сторінках двотижневика Подкарпатського Общества Наук „Літературна неділя“ з'явився „Короткий нарис філософії Підкарпаття“ (1943) Ф.Потушняка, то серед сучасників не знайшлося жодного фахівця, що, принаймні для видимості, завів би полеміку з автором. Розвідка вигідно вирізняється обсягом (біля двох друкованих аркушів), масштабністю сформульованої проблеми.

До Потушняка за таку синтетичну роботу ніхто не брався. Узгалявши адобутки своїх попередників – Д.Чижевського, І.Мірчука, М.Возняка, Г.Шпета, Ю.Яворського, Ф.Бірчака та ін.,

що присвятили дослідження окремим постаттям, учений найбільше старався повернути до широкого наукового вжитку маловідомі, а для багатьох спеціалістів недоступні джерела і відомості про закарпатських мислителів – Петра Лодія, Андрія Дудровича, Василя довговича, Миколу Теодоровича, Василя Гаджегу.

„Короткий нарис“ Ф.Потушняка побудований за хронологічним принципом. Він складається з циклу нарисів – силуеток провідних філософів Закарпаття. Кожен такий нарис розпадається на біографічну частину, де коротко змальовуються морально-психологічний портрет головного героя та історико-філософське есе, в якому доволі місця відведено авторським інтерпретаціям і коментарям.

Федір Потушняк вважав, що „правдиві філософічні стремління“ з’являються на закарпатоукраїнських теренах тільки наприкінці ХУІІ ст., тобто сягають у добу кантіанства. П.Лодій (1764-1829) перший з краян, яким „припала роль бути поширювачем нових думок на сході Європи і класти підвалини під її нову філософію“. Охарактеризувавши наукову спадщину Лодія, зокрема його оригінальний підручник для вищих шкіл „Логические наставления, руководствующие к познанию и различению истинного от ложного“ (1815), дослідник приходять до висновку, що маємо справу з „першим підкарпатським філософом“, великим мислителем, „який в огні університетської атмосфери дійшов неабиякого опінення і визначився скоріше як активний філософ-учитель, а не як письменник або творець оригінальної філософічної системи“ /8, 15 січня/.

Так само як і Лодій, А.Дудрович (1782-1829), на думку Потушняка, не допрацьовувався до власного світогляду і не побудував своєї філософської системи. Дудрович дуже прихильно відносився до думок Шеллінга, „аплікуючи їх на означену тему, дальше їх не розвиваючи“. Він також прагнув звести філософію шеллінгіанства „до згоди з християнським світоглядом“, проте „сильної літературної чинності не проявив“. Стаття „Отрывки о животном магнетизме“ (1818) – єдина серйозна праця філософа-шеллінгіанця.

Якщо Лодій та Дудрович професійно займалися філософією далеко за межами вітчизни, у Росії, то ряд закарпатських еру-

дитів систематично цікавилися філософськими проблемами вдома. Будучи прикованими „до фар без бібліотек і культурного середовища“, вони не змогли розвинути свій талант належним чином. Наприклад, Микола Теодорович (1755-1819), що тривалий час працював священником у с.Коритняни на Ужгородщині, залишив після себе два рукописні філософські трактати „Miscellanea“ (1802-1808) і „Маршрут життя для всіх обставин і людської поведінки“ (1807). Розглядаючи їх, можна ствердити вслід за Потушняком, що Теодорович не творить якоїсь цільної системи, а висловлює ряд між собою пов’язаних афоризмів. Вони засновані „на старших авторах латинських, а також передкантівських“ і згруповані під гаслами: „друг“, „згода“, „неправильні суспільства“, „витримка“, „розсудливість“, „сила“, „терпеливість“, „некрасиві витонченості“, „багатство“, „хаос“, „знання“, „здоров’я“ /8, 1 лютого/.

Напрочуд самотнім вдався Потушняку фрагмент, присвячений визначному філософу, члену-кореспонденту Угорської академії Наук В.Довговичу (1783-1849). На жаль, у масштабному монографічному дослідженні „Кінець ХУІІ – перша половина ХІХ ст. та життя і діяльність Василя Довговича“ (1982) І.Мадинського Потушнякові пріоритети не відображені жодним чином /25, с.ІІІ-232/. Справа в тому, що Ф.Потушняк упершим детально проаналізував філософські праці Довговича – книжку „Творець з точки зору всесвіту“ (Буда, 1823), статтю „Зусилля, спрямовані на підтвердження існування бога“ („Науковий збірник“, 1829. – Т.9), трактати „Про будову світу одним кроком вище, ніж Декарт і Ньютон“, „Злий дух, вогняний змії, вогняна куля, ліхтар, стрибуча коза на небі – симптоми метеорів і комет (Згідно нових розповідей)“ і „Причини морських штормів“, уміщені у „Верхньоугорській Мінерві“ протягом 1825-1830 рр. До них іншим науковцям перепиняв доступ мовний, а почасти фаховий бар’єр.

Очевидно, що постать Довговича дуже imponувала Потушняку. Цього мислителя він назвав „найученішим мужем Підкарпаття“. І не випадково В.Довговичу в „Короткому нарисі філософії Підкарпаття“ відведено чільне місце (фактично підрозвідки). Спочатку автором простежується вплив Канта на формування філософських поглядів Довговича. У підтвердження залучається також і обширні цитати з рукописних „Поезій“ (1832) Василя Довговича.

Потім увага переноситься на докази Божої екзистенції та

намагання сконструювати нову систему світу. Дослідник вважав, що в цьому В.Довгович „близько підходить до позитивізму" /8, 15 лютого/, і справді витворив власну філософську систему подібно до Декарта, Ньютона, Лейбніца, Канта і Шеллінга. Потушняк відзначив, що у Довговичевих „писаннях проблискує геніальна глибина думок", що закарпатський мислитель у дечому передбачив те, котре пізніше наука „поставила за правду і підперла важкими доказами" /8, 1 березня/.

Для Потушняка Довговичем закінчується латинсько-мадярська епоха (за робочою мовою) у філософській думці Закарпаття. Водночас це була епоха „занурення у теоретичну науку". Олександр Духнович (1804–1865) започаткував добу національного усвідомлення, пробудження ширших народних мас шляхом літератури, філології та історії, через зрозумілу книжну мову, проповідь і т.д. На думку автора „Короткого нариса", у поезії Духновича відбився релігійно-містичний світогляд: віра у вічність буття вищого, розумного принципу в світі, де всяка зміна це лише форма, в якій проявляється Бог /8, 15 березня/.

В останньому, шостому нарисі розповідається про Василя Гаджегу (1864–1938), котрий написав угорською мовою два визначних для свого часу підручники філософії – „Онтологія" (Унгвар, 1903) і „Натурфілософія і світогляд" (Унгвар, 1909). Як відзначив Федір Потушняк, в „Онтології" Гаджега подав „томістичну католицьку онтологію, не ставлячи нових правд і доказів, стараючись тільки без суперечок і внутрішніх протеріч ясно і глибоко представити дану систему в її викінченій будові (без головного огляду на неотомізм)" /8, 15 березня/. У другій книзі В.Гаджега також у дусі Фомі аквінського виклав вчення про людину, „урівноважуючи його з основними твердженнями релігії, проявляючи при цьому глибоке знання і спритність думання".

Тут доречно буде зауважити, всі свої опубліковані праці Потушняк підписував криптонімами і, зрідка, псевдонімами. „Короткий нарис" уміщено за підписом „Ф.П.", крім того зустрічається „Ф.М.", „-рь -КЪ", „Vox clamantis" (Волячий голос). І не випадково. У такий спосіб йому зручніше і вільніше було висловлювати думки про когось і про самого себе. Так, наприкінці „Нарису" він кількома штрихами позначив те, як у 1930-х роках закарпатська університетська молодь „живо віддавалася студіям фі-

лософії" переважно у Празі, де панували тоді позитивізм і релігізм. З авторової самохарактеристики виходить, що „з наймолодшої генерації стислу філософії популяризував Ф.Потушняк, який схильється часто до ідеалізму – філософії духу і феноменологізму" /8, 15 березня/.

Варто ширше означити філософські ідеї, які сповідував Ф.Потушняк і які прослідковуються у всіх без винятку його роботах. Феноменологія – суб'єктивно-ідеалістичний напрям сучасної філософії, основні положення котрого були сформульовані Едмундом Гуссерлем (1859–1938). Суть їх зводиться до можливості пізнання лише явищ, феноменів, а не сутностей речей. Предметом вивчення напряму є явища свідомості в їх відношенні до об'єктів. Під свідомість звичайно розуміють „чисту", трансцендентальну свідомість, абстраговану від людини і суспільного середовища. Інтуїція – єдиний шлях досягнення істини. Поряд з „філософією життя" (Ф.Ніцше, В.Дільтей та ін.) вчення Гуссерля є одним із теоретичних джерел екзистенціалізму (М.Хайдеггер, К.Ясперс, Г.Марсель, Ж.-П.Сартр, А.Камю), що має за основну категорію „існування". Ця категорія тотожна суб'єктивним переживанням людини, котра творить світ таким, яким би хотіла бачити, використовуючи для цього rozmaїті шифри у вигляді наукових понять або релігійних вірувань, що ведуть інтуїтивно до трансцендентного (того, що лежить поза межами людського пізнання).

Рукопис „Філософічні статті" Ф.Потушняка зберігається в його родинному архіві. Це – книга-зшиток середнього формату (24x18 см). Сторінки віддруковані на портативній машинці з одного боку українською літературною мовою. Загальна нумерація відсутня, але, за нашими підрахунками рукопис має 241 сторінку. Точний час і місце написання статей не вказано. Проте внутрішня критика текстів показує, що виконані вони у другій половині 40-х – протягом 50-х років в Ужгороді.

У зшиток увійшли історико-філософські нариси „Світогляд закарпатського народу", „Сковорода і Закарпаття (Перший період його філософічної творчості)", „Андій Іванович Дудрович", „Іван Чургович (Причини до історії філософії на Закарпатті)". Вони логічно вилінуються у контекст „Короткого нариса філософії Підкарпаття", проте так і залишилися не доопрацьованими автором. Це, по суті, начерки майбутніх праць, бо стиль бажав би бути

країни, а цитати й коментарі – більш точними.

„Світогляд закарпатського народу" /17, с.122-147/ в ідейно-тематичному відношенні близький до дослідження „Світогляд українського народу" І.Мірчука /28, с.225-243/ і глави „Український народний характер і світогляд" з книги Д.Чижевського „Нариси з історії філософії на Україні" /30, с.15-20/. Якщо у „Короткому нарисі" Ф.Потушняк твердить, що закарпатська філософія є „проявом одиниць, які часто не знали один про другого", а червоною ниткою проходить через неї „стремління до вищого (свого роду містицизм) з перевагою розуму над серцем і стремління до ширшого горизонту людської думки", то у „Світогляді закарпатського народу" продовжив розвивати вподобану тезу, привертаючи на свій бік етнологічні спостереження.

Найперше вченого вразив яскраво означений містицизм закарпатських українців, їхня велика прив'язаність „до рідної скіби" – свого краю, природи, а також глибокий зміст їхніх роздумів про соціальну справедливість і моральне падіння. „Пошукуванням зарібками" виробило серед людей любов до мандрівок і уяву про далекий світ, який здається ліпшим од рідного. На думку дослідника, віковий гніт (політичний, національний і соціальний) вплинув на характер пересічного закарпатського українця, викликав потяг до „внутрішньої експериментації", до строгого аскетизму, що у своїй сутності „ні в чому не поступається буддизму". Причому офіційна церква так і не змогла витіснити анімізм.

У популярному нарисі „Сковорода і Закарпаття" цитуючи оригінали, автор допустив цілий ряд орфографічних і стилістичних помилок. Крім того, Ф.Потушняк дотримувався версії про перебування Сковороди в Угорщині у 1750-1753 рр. Однак згодом Л.Махнонець документально встановив термін п'ять років (серпень 1745 – вересень 1750) /25, с.15-17/, припустивши все-таки можливість відвідин „українським Сократом" і навколишніх країн – Італії та Німеччини. Примітно, що в роки другої світової війни в Будапешті була захищена докторська дисертація С.Штефуровським, після чого побачила світ брошура угорської мовою „Сковорода Григорій Савич" (Ужгород, 1943). Про неї високо відгукнувся Потушняк: „Автор ясно і прозоро накреслює головні риси філософії Сковороди, чим може ця книжка знаменито прислужитись малярському читачеві" /23, 1 лютого/. Не зважаючи на те, що стаття „Сковорода і Закарпаття" популярного обсягу, у ній ви-

словлені й серйозні критичні зауваження. Зокрема, аналізуючи „Книгу Асхань" (1767) Г.Сковороди, науковець зробив висновок, що це ряд прокоментованих цитат із Біблії про тотожність самопізнання і пізнання Бога. Причому Сковорода інколи доводить свою правоту, „гвалтуючи Біблію по-дяківському на свій лад" /18, с.96-121/.

У праці „Андрій Іванович Дудрович" /2, 68-88/ фактично поглиблюється сюжет, раніше оприлюднений у „Короткому нарисі". До появи однойменної статті про Івана Чурговича /6, 89-95/ спонукала знахідка Потушняком декількох книг німецьких філософів. Ця література належала до особистої бібліотеки І.Чурговича (1791-1862), який, однак, по собі не залишив жодних філософських студій.

„Я і безкінечність" – так озаглавлений розділ у рукописі „Філософічні статті". Там уміщені чернетки, напевне, запланованої на майбутнє монументальної книги. Сторінки про Геракліта Ефеського (Темного) /4, с.6-34/ і вибір його „Філософських мислей" /21, с.39-42/ зачіпають суто інтимний бік характеру Потушняка-філософа – пристрасть до мотиву вогню і ототожнень творчих інструментів філософа і поета („дійсний мудрець і дійсний поет появляється в один час"). Геракліт, як відомо, вперше сформулював закон єдності та боротьби протилежностей у процесі становлення світу і позначив мінливий вогонь за прообраз змінної дійсності. Для Ф.Потушняка ідея Геракліта є цілком доречною, обґрунтованою практикою: „На всіх етапах розвитку людства появляються великі мислі, старі оновлюються, живуть і умирають". Оригінальним є визначення різниці між віруваннями і філософією. За Потушняком, „філософія – твір одиниць, а вірування – суспільства".

Обривається розділ невеликою популярною роботою „Найбільший із людей. Сократ" /11, с.60-67/. Впадає у вічі її заспів: „2444 років тому (правильніше б, 2344, тоді рік написання статті припав би на 1945-ий, оскільки Сократ отруївся 399 р. до н.е. – Р.О.) в малому приморському містечку, у пустій невеликій темниці люди задумали убити свободу думання, правду..." Разом із смертю Сократа, вважав Ф.Потушняк, почалася інтелектуальна війна, що триває і по сьогодні. „З тої боротьби – наша велика культура", – підсумував наприкінці автор.

x x x

Протягом тривалого часу Федір Потушняк був заклопотаний створенням повноцінної синтетичної праці з історії закарпатської філософії. І виконав значний обсяг роботи, підняв солідний пласт джерел і критичних досліджень. Аналогічна спроба доцента кафедри філософії УжДУ Івана Камули фіксується кількома десятиліттями пізніше і є вужчою у часових рамках (кінець ХУІІІ – середина ХІХ ст.). При цьому І. Камула проходить свій шлях, не знаючи про доробок попередника – Ф. Потушняка /31, 56 с./.

Манері Потушняка, як дослідника історії філософії, притаманне стремління до ширших контекстів, уміння передати найхарактернішу деталь творчості того чи іншого мислителя, скрупульозно відсіваючи оригінальне від епігонства. «Короткий нарис філософії Підкарпаття» – новаторський і глибиною постановки проблеми, і способами її вирішення. Маємо справу з цільним викінченням твором. Проте робота над ним (пошук нових персоналій, подальша розробка і поглиблення деяких сюжетів) не припинялася і після його оприлюднення.

2. Морально-етична та соціологічна проблематика

Групу філософських праць, надрукованих Федором Потушняком в угорських виданнях на початку 40-х років – «Міліє», «Моральність», «Любов до народу» тощо – пронизує намагання в екзистенційному ключі роздивитися сутність явищ навколишнього світу. У них, без сумніву, автор, якого плекали на філософському факультеті Карлового університету в Празі на матеріалістичних тенденціях – позитивізм та реалізм, явно схиляється до суб'єктивно-ідеалістичного напрямку філософії – феноменологізму, предтечу сучасного екзистенціалізму.

В трактаті «Міліє» розглядається теорія впливу середовища на індивідуума. Власне, «міліє» (milieu) по-французьки значить «оточення, середовище». Потушняк проблему «людина-оточення» подає під кутом біологічним, географічним і, найбільш детально, соціальним. Особливий акцент зроблено на досягненнях на цій ділянці французьких науковців, зокрема на «Філософії мистецтва» (1865) І. Тена. Таким чином Ф. Потушняк обґрунтував «право говорити про дух творчості певного народу – про думу народу, об'єктовану в його штуці», тобто в літературі та мистецтві. Однак,

ствердив автор, «міліє» кожної конкретної групи підпорядковане «міліє» загального культурного розряду. Творчість одиниць у силу зовнішніх обставин – у нерозривному взаємозв'язку з творчими пориваннями всього людства /9, 15 березня/.

У статті «Індивідуум и коллектив» філософ, попереджуючи сюжет трактату «Міліє», висловив сакраментальну думку: «Власне людина є людиною тільки у відношенні до екзистенції інших людей – тобто свого народу» /7, 28 декабря/. Далі Потушняк виводить етику індивідуума з етики космічно-соціальної, застерігаючи при цьому, що індивідуального життя у чистому варіанті, в абсолюті нема. Тільки Бог – втілення абсолютного індивідуума.

З усіх боків примітним є трактат Ф. Потушняка «Песимізм» /16, 15 вересня/. На думку філософа, песимізм, як морально-психологічний стан, властивий людям, що абсолютизують природний та соціальний детермінізм. На прикладах літературної спадщини Достоевського, К'єркегора, Леопарді, Ленау, Шопенгауера, Ніцше і Толстого дохідливо розтлумачені різні прояви (рівні) песимізму, різні зразки протиставлення дійсності та мети, реального та ідеального.

У статті «О свободе воли» розвивається улюблений мотив Потушняка про «Одиницю», нав'язаний знаменитим датським філософом Сереном К'єркегором (1813-1855). Одиниця – це індивідуальність, що усвідомила свою особисту відповідальність на противагу безвідповідальності маси, натовпу. Тільки одиниця може володіти істиною. Коли такі одиниці вирішили згуртуватися, то зараз же втрачають своє попереднє значення. Тому воля, твердить Федір Потушняк, – це сила, незалежна від сутності добра і зла, здатна духовно підняти над загальним стремлінням в удосконаленій формі, бо «тільки такі одиниці по суті вільні і покажуть дорогу іншим» /14, 10, 14 декабря/.

Потушняку часто доводилось оперувати категоріями етики. В одній із статей («Нравственность») він спробував переглянути основні дефініції моральності. Його погляд найдовше зупинився на категоричному імперативі Канта, з яким повністю погоджувався. У «Нравственности» /12, 30 ноября, 3 декабря/ Ф. Потушняк порушив теоретичний аспект проблеми. Практичну (педагогічну) суть – виховання моральності (у сім'ї, школі, через релігій)

він подав у спеціальному дослідженні „Моральність у дітей“ /10, с.120-123/.

У коронній сфері (морально-етичній) філософських роздумів Федора Потушняка у чітких обрисах видно намагання самовиправдати фатальність власного вибору. Потушняк свідомо вибрав пожиттєву звивисту стежину вглиб провінційної темряви, аби там, серед рідного народу своїм подвижництвом запалити смілоски науки і постулу. І це при численних можливостях потрапити на Захід, працювати серед інтелектуалів світової слави. Потушняк свідомо взявся за справу на перший погляд невдійсненну, утопічну. І теоретично обґрунтував рішення в статтях „О любви к народу“, „Зелена паличка“, „Бідний русин“.

Любов до народу в розумінні Потушняка значить передовсім самовіддану працю - на користь народу, що заключається найперше в самоудосконаленні, тобто в „стремлінні зробити себе квалітативним елементом групи“, бо „чим більше здібних і досконалих одиниць у групі, тим вища її життєва спроможність“ /13, 23, 25 ноября/. При цьому філософ чітко розмежував патріотизм од шовінізму та космополітизму.

Іншим разом Ф.Потушняк під безпосереднім впливом Л.Толстого і гостроти довоколишніх обставин розголосив тези свого життєвого кредо: „кожний мусить витрусити свого духа і ум для боротьби за вищий стандарт життя народу“ через просвіту і вдосконалення народної культури, народного побуту, „наперед пізнавши добре ґрунт і пізнавши народ“; людина, позбавлена локального патріотизму не може мати і „державного порозуміння“; любити народ - це значить усвідомлювати, що „Одиниця - се лише частина цілого, що робота для загалу - се боротьба про власну охорону, а не проста повинність“ /5, 22 лютого/.

Показовою для цього ракурсу є й газетна передовиця „Бідний русин“ /3, 1 лютого/. У ній мова йде про причини віковичного зневажання закарпатського селянина. На думку автора, найфатальнішу роль тут зіграла відсутність тої народної гордості, яка властива горянам Центральної та Північної Європи. „Коли читав норвезьку і швейцарську літературу, то чувся на наших горах і серце моє наповнюється кріпощю духу і силою“, - зі слухним на-тяком підкреслив учений. Тому не випадково він надрукував у „Літературній неділі“ низку перекладів сина скандинавських фіор-

дів, письменника-екзистенціаліста, лауреата Нобелівської премії Кнута Гамсуна („Голос життя“, „Перстень“, „Син сонця“). Ідейно близькими до них є і Потушнякові етюди - „Людина“, „Сила життя“ і т.д.

Ф.Потушняк виступив також і талановитим пропагатором успіхів американської соціології (К.Гендарсон та ін.), занепокоючої геометричним ростом урбанізації /19, ч.10/. У нарисі „Соціологія села“ вчений намагався глянути на дискусійні моменти під кутом зору закарпатського інтелігента. І прийшов до висновку, що провідні філософи минулого, користувчись моральними, соціальними і національними критеріями, завше вважали селянство за основу життя нації. Оскільки усталилось у науці тверде переконання про село як „тілесне і духовне джерело сили і життя народу“, то й зрозумілий переполох серед американської еліти, підвів ризку Потушняка.

Колись око мислителя зупинилося на афоризмі О.Уальда: „Поступ - се здійснення утопії“, що став епіграфом соціологічного нарису „Утопії“ - великого обсягу огляд ідей Платона, Т.Мора, Кампанелли, Ф.Бекона, Сен-Сімона, Фур'є, Уеллса /20, 15, 22 лютого, 1 березня/. Вельми цікавими, на мій погляд, є авторські ремарки про те, що утопія подібно до комети мусить з'являтися „періодично на овиді людства“. Гносеологічні корені утопічного мислення, вважав дослідник, у самому житті, бо закони розвитку людства не тотожні фізико-математичним, а „Одиниця має потребу свободи і себеозначення, без котрого вона є нічим“.

У післявоєнні роки Федір Потушняк, затиснутий лещатами тоталітаризму, важко мирився з пануючими вульгарними соціологічними концепціями. Наприкінці 40-х з гіркотою він обронив крамольну фразу, котру блискавично зафіксував таємний співробітник відомства Л.Берії. „Золотий вік нашої літератури був у період мадярської окупації Закарпатської України, - сказав Потушняк. - Зарвав наступив упадок, Треба писати про все, що думають наші поети, письменники, треба не звертати увагу на боротьбу класів. Соціальна боротьба - це не наша, письменників і поетів, справа“ /1, арк.12/.

На основі ґрунтовних студій „Історія філософії“ Е.Брес, „Думка у світлі мови“ М.Мюллера, „Психологія народів“ В.Вундта,

"Душа і культура у мові" К.Фосслера, "Естетика" Б.Кроче та ін. постала популярна розвідка "Філософія язика". Вона пронизана крилатим фразом: "Слову притаманна вічність, бо воно, написане або сказане, оживає живим життям, як міфологічний птах Фенікс, що спалює себе і оживляє з власного попелу" /22, 19,26 жовтня/. Розглядаючи мову як філософську проблему, Потушняк вичленив дві підпроблеми - сутність мови та її відношення до мислення. Він вважав, що граматики у процесі розвитку мови зайняла таке ж повне місце як і логіка у філософії, бо їхнє призначення, по суті, ідентичне. Загалом, на тверде переконання автора, "мова - образ Великого Буття", скарбниця філософських устремлень людства.

Обширний нарис "Психологія снів" - результат власних Потушнякових спостережень, доповнених відповідними резюме із Фрейда, Геккеля, Вундта, Бергсона, Вайсштрасса, Десуара. Праця важлива й тим, що в ній розпорощено безліч автобіографічних штрихів. Проаналізувавши головні віхи вивчення психології снів, Ф.Потушняк у прикінцевому вислові ствердив: "Стоїмо на березі великого океану і дивимся на нього. На нім маячить тільки невеликий парусовий корабель... Той океан - це наше психічне "я". Корабель - наше знання про нього. Воно дуже мале" /16, с.193/.

"Психологія снів", а разом з тим і весь рукопис "Філософські статті" завершують снів Потушняка, скрупульозно зафіксовані ним самим між 1 червня 1952 р. і 25 листопада 1958 р. (усіх 32). Вони мають надзвичайну вагу при змальованні творчої природи філософа, бо сон, переконував він, це - "далекий голос із підсвідомого буття". Для нього було безсумнівним, що "наш розум, наше душевне буття - це мікрокосм у макрокосмі", і те, що часто називають своїм "я", є лише відбитком "великого всесвітнього буття".

Тим самим переконливо засвідчено провідну рису світоглядної позиції Потушняка, як автора філософських студій, - тягіння до пізнання кардинальних проблем універсуму через образно-символічні конструкції. Причому поетика мислення абсолютизується доконечно. При цьому творча індивідуальність не що інше, ніж прояв духовного еману, пориву всесвіту, органічної частковості якого вона є.

Очевидно: Ф.Потушняк виступив в українській літературі та філософії талановитим пропатором екзистенціалізму на початковій стадії його розвитку. Ця теза не оформилась і досі у цілісну доктрину, а побутує у ряді морально-етичних мотивів, у працях філософів і літераторів (С.К'єркегор, Е.Гуссерль, К.Ясперс, М.Хайдеггер, Г.Марсель, А.Камю, Ж.-П.Сартр).

Польський дослідник Ежи Коссак визначив аргументовано вісім принципів, закладених у зміст екзистенціалізму, котрі, на мою думку, легко віднайти у морально-етичній спадщині Потушняка. До цих принципів відносяться: 1) вихідна точка всякого знання - аналіз конкретного буття людської особистості, тобто єдиної справжньої дійсності; 2) існування передуює сутності (бути - значить вибрати себе серед неврахованих і не піддатних обліку форм і змістів); 3) заперечення апріоризму; 4) постулат боротьби за справжність; 5) буття - ланцюг необмежених і непередбачених актів свідомості (існування людини - драма свободи); 6) людина існує в оточуючому середовищі, у рамках колективу; 7) істини - безліч, знаходять їх шляхом не зовнішніх актів, а внутрішнього вирішення; 8) не заперечується об'єктивне буття, не ліквідується світ, а показано його як область особистого життя, як змінюється він у залежності від індивідуальних цілей, котрі кожен ставить перед собою /24, с.51-54/.

Кожен з цих принципів зримо присутній у працях морально-етичного циклу, у популярних соціологічних і психологічних трактатах Ф.Потушняка. Це найбільш рельєфно прослідковується у його понятійному апараті, безпосередньо успадкованому ним од К'єркегора і Гуссерля. Без понять "одиниця", "міліє" (середовище) немислимий Потушняк-філософ-мораліст ("Індивідуум и коллектив", "Міліє", "О свободі воли"). При цьому він уповні солідаризується моральним імперативом Канта ("Нравственность"). На цих основах і його практичне відношення до дійсності.

В и с н о в к и

Найвищим імперативом, настійним велінням Федора Потушняка був подвижницький локальний патріотизм, самовіддана праця в ім'я вітчизни. Проте з поля зору він ніколи не випускав фундаментальних проблем філософії, здобутків світового визнання. У під-

сумку ота роздвоєність не привела до появи якої-небудь викінченої філософської системи, але дещо скоротила інтелектуальне відставання краю.

Протягом життя Ф.Потушняк підняв значний масив джерел і критичних досліджень з філософії. Будучи всебічно ерудованим і володіючи провідними науковими мовами (німецька, французька, англійська), він познайомив широку громадськість з новими філософськими віяннями у соціології та психології. Потушняк посилено шукав адекватних відповідей на кардинальні питання, викликані універсумом, і знаходив їх у морально-етичних ученнях К'єркегора, Гуссерля і Канта. Це було не сліпе запозичення ідей, понятійного апарату. Він поглиблював їх образно-символічними конструкціями мислі, осмислював стосовно до свого „міліє", свого оточення.

„Короткий нарис філософії Підкарпаття" - новаторський і глибиною постановки проблеми, і манерою її вирішення. Робота над ним - пошук нових персоналій, подальша розробка деяких сюжетних ліній - не припинялася буквально до передодня смерті автора. Потушняк залишив після себе неперевершену досі спадщину з історії закарпатської філософії.

Варто відзначити, що левову частку філософських праць Потушняк написав у проміжку між 1940 і 1944 роками, тобто коли повернувся з німецького полону (був інтернований як солдат чехословацької армії) і до часу мобілізації на Східний фронт (як угорський гонвед). У той період він жив у матеріальній скруті, не мавши постійного помешкання і елементарного робочого кабінету.

У пропонованій статті були охоплені спеціальні праці з філософії. Однак Федір Потушняк залишив численні філософські роздуми, обрамлені у ліричні та прозові форми. Без їх аналізу портрет Потушняка-філософа завше буде виглядати недосконалим, усіченим.

Філософія - окраса генія Ф.Потушняка, найкоштовніша з його семи іпостасей (історія, археологія, література, етнографія, фольклористика, філологія, філософія). Спеціалістам ще належить ближче познайомитися з призабутою спадщиною самобутнього українського мислителя-екзистенціаліста.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

I. Архівні джерела

- I. Державний архів громадських об'єднань України, Київ. - Фонд I. - Опис 75. - Справа 28. - Аркуш 12. (Виписки зроблені істориком В.В.Лемаком.)

II. Філософські праці Ф.Потушняка

2. Андрій Іванович Дудрович //Потушняк Ф. Філософські статті: Рукописний зшиток. - С.68-88.
3. Бідний русин //Неділя, Ужгород. - 1942. - I лютого.
4. Геракліт Ефеський (Темний) //Потушняк Ф. Філософські статті. - С.6-34.
5. Зелена паличка //Неділя. - 1942. - 22 лютого.
6. Іван Чургович (Причинки до історії філософії на Закарпатті) //Потушняк Ф. Філософські статті. - С.89-95.
7. Індивідуум и колектив //Русское слово, Ужгород. - 1941. - 28 декабля.
8. Короткий нарис філософії Підкарпаття //Літературна неділя. - 1943. - 15 січня, I і 15 лютого, I і 15 березня.
9. Міліє //Літературна неділя. - 1944. - 15 березня.
10. Моральність у дітей //Народна школа, Ужгород. - 1941/42. - № 6 (лютий). - С.120-123.
11. Найбільший із людей. Сократ //Потушняк Ф. Філософські статті. - С.60-67.
12. Нравственность //Русское слово. - 1941. - 30 ноябля, 3 декабля.
13. О любви к народу //Русское слово. - 1941. - 23,25 ноябля.
14. О свободе воли //Русское слово. - 1941. - 10, 14 декабля.
15. Песимизм //Літературна неділя. - 1943. - 15 вересня.
16. Психологія снів //Потушняк Ф. Філософські статті. - С.151-193.
17. Світогляд закарпатського народу //Потушняк Ф. Філософські статті. - С.122-147.
18. Скворода і Закарпаття (Перший період його творчості) //Потушняк Ф. Філософські статті. - С.96-121.
19. Соціологія села //Неділя. - 1940. - Ч.10.
20. Утопії //Неділя. - 1942. - 15, 22 лютого; I березня.

21. „Філософічні мислі“ Герякліта Ефеського //Потушняк Ф. Філософічні статті. - С.39-42.
22. Філософія язика //Неділя. - 1941. - 19, 26 жовтня.
23. Рец.: Штефуровський С. Скворода Григорій Савич //Літературна неділя. - 1944. - I лютого.

III. Критична література

24. Коссаєв Б. Екзистенціалізм в філософії та літературі. - Москва: Изд-во політ. л-ри, 1980. - 242 с.
25. Мацинський І. Кінець ХУІІ - перша половина ХІХ ст. та життя і діяльність Василя Довговича //Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. - 1982. - Т.10. - С.111-232.
26. Махновець Л. Григорій Скворода: Біографія. - Київ: Наук. думка, 1972. - 264 с.
27. Микитась В. Ф.М.Потушняк. - Ужгород: Закарп. обл. кв.-гвз. вид-во, 1961. - 95 с.
28. Мірчук І. Світогляд українського народу //Наукові записки Українського вільного університету в Празі. - 1942. - Т.3. - С.225-243.
29. Федька Д. Про душу ранню і незмиручі промені поезії (Штрихи до портрета Федора Потушняка) //XXI вік, Ужгород. - 1990. - Липень.
30. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні /Друге видання. - Мюнхен: Укр.вільний Ун-т, 1983. - 175 с.
31. Кашула І. Суспільно-філософська думка на Закарпатті кінця ХУІІ - середини ХІХ ст.: Методичні поради до текстів лекцій. - Ужгород, 1993. - 56 с.

Відділ 2

ЛІТЕРАТУРНА КРИТИКА
 МОВОЗНАВСТВО
 ФОЛЬКЛОРИСТИКА